

Подлесна Василина Георгіївна
Podliesna Vasylyna,

д-р екон. наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу економічної теорії

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-8435-1013

ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЦИКЛІЧНИХ КРИЗ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Циклічні кризи – невід’ємний компонент розгортання соціально-економічних циклів, єдність різноманіття яких формує динаміку суспільного розвитку. Підґрунтя та наслідки розгортання циклічних криз у капіталістичній світ-системі – не тільки соціально-економічні, але й воєнно-економічні та воєнно-політичні, що обумовлює актуальність дослідження воєнно-економічних аспектів циклічних криз світової економіки.

Найбільш чітко циклоутворююча роль криз виявилась в умовах капіталістичної світ-системи, коли соціально-економічні цикли стали глобальними. Криза проявляється не тільки у економічному краху, криза – явище комплексне і породжується загостренням протиріч суспільного розвитку, передусім, інституційних. В історичній ретроспективі й сьогодні складні суспільні організми перманентно конкурували за ресурси, що гарантують переможцям у цій конкурентній боротьбі економічне та воєнно-політичне лідерство, а отже – можливість домінувати у довгостроковому періоді та успішно розвиватись. Встановлення кожної історичної форми політико-економічної системи панування закладає підґрунтя для формування, накопичення та загострення глибоких соціально-економічних, політичних, цивілізаційних протиріч, що зумовило циклічний характер воєнно-економічних процесів. Війни та економічна динаміка тісно пов’язані. З особливою силою цей взаємозв’язок виявився в умовах капіталізму, ритм циклічної динаміки якого задається кондратьєвськими циклами, з розгортанням яких скоординовані такі форми глобальних циклічних воєнно-економічних процесів як довгі воєнні цикли Дж. Голдстайна, довгі цикли світової політики Дж. Модельскі та В. Томпсона, цикли гегемонії І. Валлерстайна.

Дж. Голдстайн обґрунтував наявність десяти воєнних циклів з 1495 р. та однозначний зв’язок між воєнними піками і довгими хвилями в економіці: для дев’яти послідовних довгих хвиль до 1918 р. кожен воєнний пік припадає ближче до кінця періоду фази підйому у розгортанні довгої хвилі в економіці. Під воєнними піками слід розуміти тривалі війни з високим рівнем смертності, що закінчує серію воєн із зростанням насильства. Згідно з концепцією Дж. Голдстайна, механізм довгострокового циклічного розвитку економіки формується саме взаємодією воєн і виробництва [3].

І. Валлерстайн здобуттям гегемонії в міждержавній системі вважав ситуацію, «...коли порушується баланс у безперервному суперництві так званих «великих держав», і одна з них може нав’язувати свої правила та волю (як мінімум за допомогою використання права «вето») в економічній, політичній, воєнній, дипломатичній і навіть культурній сфері»; в історичному процесі розвитку капіталізму сформувалися три самостійні випадки гегемонії: Об’єднані Провінції (Голландія) у середині XVII століття, Сполучене Королівство (Велика Британія) у середині XIX століття та Сполучені Штати Америки у середині XX століття. Щоразу набуття гегемонії відбувалося шляхом тридцятирічної світової війни – наземної війни, що залучає (не обов’язково постійно) майже всі великі воєнні держави тієї епохи в широкомасштабні вкрай спустошливі для землі та населення зіткнення, а саме: Тридцятилітня війна 1618–1648 рр., у якій інтереси Голландії у рамках світ-економіки здобули перемогу над інтересами Габсбургів; цикл

Наполеонівських воєн 1792–1815 рр., у яких Франція була переможена Британією; Євроазіатські війни 1914–1945 рр. [1].

Під час розгортання довгих циклів світової політики, існування яких було доведено Дж. Модельскі та В. Томпсоном, певні країни (Португалія, Нідерланди, Британія, США) послідовно досягали статусу світового лідера і тривалий час виконували його роль, цей процес у теорії представлений у формі довгих циклів «накопичення досвіду», які складаються з чотирьох фаз: 1) «визначення порядку денного», 2) «побудова коаліцій», 3) «макрорішення», 4) «виконання». Глобальні війни неодноразово виконували роль «макрорішень», тобто прийняті через ці війни колективні рішення на певний час ставали обов'язковими в масштабах світової системи. Хронологія фаз «макрорішення» 4-го та 5-го довгих циклів світової політики епохи капіталізму (1792–1815 рр. та 1914–1945 рр. відповідно) [5] збігається з хронологією тридцятирічних світових воєн XVIII–XX століть, які забезпечили досягнення гегемонії Великою Британією у середині XIX століття, а США – у середині XX століття [1].

Перша циклічна криза капіталістичної економіки не локального, а всеохоплюючого характеру, розгорнулася в 1825 р., проте передумови циклічних криз сформувалися значно раніше і про їх невідворотність сигналізувала економічна криза 1815–1816 рр., що торкнулася головних галузей англійської промисловості, в першу чергу, бавовняної та вовняної промисловості, а у зв'язку з втратою замовлень скоротила виробництво металообробна промисловість, криза 1819 р. завдала ще більшої шкоди різним галузям англійської промисловості. Головною причиною цих криз було надвиробництво. Закінчення фази «тридцятирічна війна» циклу гегемонії та водночас фази «макрорішення» довгого циклу світової політики (1792–1815 рр.) зумовило зменшення поставок армії та менше завантаження промисловості. Виснажена і розорена війнами Європа не могла поглинути товари, що вироблялись Англією.

Формування, накопичення, загострення протиріч у капіталістичній світ-системі призвело до розгортання в XIX ст. – на початку XXI ст. таких масштабних економічних криз, як кризи 1825 р., 1836–1838 рр., 1857 р., 1873 р., 1893 р., 1907 р., 1914 р., 1920–1922 рр., Велика депресія – 1929–1933 рр., 1957 р., 1973 р., 1987 р., 1997 р., з 2008-го р. – багатоетапна світова економічна криза.

У ході розгортання фази «тридцятирічна війна» циклу гегемонії, в якому лідером капіталістичної світ-системи стали США, і водночас фази «макрорішення» 5-го довгого циклу світової політики епохи капіталізму (1914–1945 рр.) відбулися глибокі трансформації глобальної геополітичної системи – сформувався біполярний світ (1945–1989 рр.), а новий гегемон капіталістичної світ-системи подолав найглибшу у XX ст. економічну кризу (Велика депресія) багато в чому завдяки політиці воєнного кейнсїанства.

Впровадження воєнного кейнсїанства на практиці дозволяє за рахунок військових витрат держави створити умови для зростання доходів громадян, податкових надходжень та ресурсів фінансування нових військових витрат [2]. Воєнне кейнсїанство та соціальне кейнсїанство, індикативне планування, втілення в тій чи іншій мірі на практиці теорії соціально орієнтованого ринкового господарства після Другої світової війни дозволили уникнути повоєнної кризи та забезпечили розвиненим західним країнам «славне тридцятиліття» (1946–1975 рр.) – період високих темпів економічного зростання і значного підвищення соціальних стандартів життя.

Воєнне кейнсїанство застосовувалося вже під час Другої світової війни і дотепер активно використовується провідними країнами світ-системи для подолання глибоких циклічних криз економіки. Комерціалізація та індустріалізація війни є невід'ємною компонентою розвитку капіталістичної економіки. Мілітаризація економіки, суспільного життя, суспільної свідомості – досить ефективні інструменти реалізації мобілізаційного сценарію подолання глибоких циклічних криз капіталістичної економіки, але при цьому вони формують підґрунтя протиріч та диспропорцій суспільного відтворення, деструкцій суспільної свідомості, які у довгостроковій перспективі призводять до ще глибших криз,

тобто милітаризація у довгостроковій перспективі дестабілізує суспільство і є фактором, що генерує циклічні кризи.

Мілітаризація внутрішньо притаманна капіталістичній економіці. На думку Дж. Аррігі, комерціалізація війни та безперервна гонка озброєнь були характерною рисою західного шляху розвитку капіталістичного виробництва від самого його початку в італійських містах-державах [2]. В. Макніл, маючи на увазі півтора століття перед промисловою революцією, вважав, що Європа вступила в цикл, що саморозгортається, коли її військові структури підтримували економічну і політичну експансію і самі військові структури цією експансією підтримувалися [4]. Саме індустріалізація війни надала нового могутнього імпульсу циклу, що саморозгортається, за якого європейський милітаризм підтримував економічну і політичну експансію і сам нею підтримувався [2]. Сьогодні у розвитку капіталістичної світ-системи склалися умови для розгортання нового циклу милітаризації економіки та суспільства, що відповідає логіці розгортання кризово-милітаристичних фаз глобальних воєнно-економічних циклів, у першу чергу фази «макрорішення» шостого довгого циклу світової політики капіталістичної епохи, що повинна, згідно прогнозів Дж. Модельскі, розпочатися у 2026 році.

Враховуючи, що кризово-милітаристичні фази глобальних воєнно-економічних циклів за сучасного рівня розвитку військових технологій, у першу чергу зброї масового знищення, ставлять під загрозу існування людської цивілізації в цілому, провідні актори сучасної геополітики повинні виробити інституційні механізми немилітаристичного подолання сучасної кризи світової економіки, а також вирішення загострених геополітичних протиріч, і протиріч, що загострилися у середовищі глобального панівного класу.

Список використаних джерел:

1. Валлерстайн І. Три окремі випадки гегемонії в історії капіталістичної світ-економіки. 2003. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/vall_tri.php
2. Arrighi G. Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century. VERSO. London : New York, 2007. URL: <http://digamo.free.fr/adambeijing.pdf>
3. Goldstein J. S. Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age. New Haven : Yale University Press, 1988. URL: <http://www.joshuagoldstein.com/jgcyc11.pdf/>
4. McNeill W. The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000. Chicago : The University of Chicago Press, 1982.
5. Modelski G. The Evolution of Global Politics. *Journal of World-Systems Research*. 1995. Vol. 1. № 7. P. 53-93.